

BRETTER GYÖRGY Paradoxon és alkotás

A filozófia történetéről ma többet tudunk, mint magáról a filozófiáról: a filozófia nem hagyja megragadni magát az egymásutániség folyamatosságában. Mert nem azzal lesz filozófiává, hogy folytatja az őt megelőző rendszereket, és közvetíti az eljövendő filozófia felé: a kor filozófiája mindig önmaga, s csak mint önmaga válhat a gondolat önálló szintézisévé.

Önmaga a filozófia: a tükrözés és spekuláció dialektikájában megoldja a végtelen totalitás akkor és ott létrehozható modelljének kiépítését. Önmaga genetikus szálaait elvagdossa a diszkontinuitás, a megszakítottság állapotába megy át; genetikus viszonyai ellenére válik azzá, ami.

Ezért minden filozófia önmagában teljes filozófia: teljessége a kor teljességét fejezi ki, és sem a filozófia, sem a kor nem hibás abban, hogy adott kor — adott kor. A teljességnek nem kritériuma az adott történelmi szakasz fejlettsége: a történelem minden korban realizálja önmagát; minden kor teljes úgy, ahogy önmagát felépítette. Minden filozófia teljes úgy, ahogy adott korban a kortudat önmagát felépítette benne.

A filozófia: a kortudat struktúrája. De a tudat mint tudat saját struktúrával is rendelkezik: a tudat struktúrája a kortudat tagadása. A tudat önmagát csak a kor ellenére tudja felépíteni, mert a tudat történelmi folyamatosságban ébred önmaga tudatára. A filozófia tehát mint az önmagát építő tudat sohasem teljes egy adott korban.

Mint kortudat teljes, mint öntudat — nem az. Mint kortudat — megszakítottság, mint tudat — folyamatosság. Kettős és ellentétes logikája van: ez a filozófia struktúrája. A filozófia struktúrájának kettőssége kifejezi az ember kettős státusát: a kor emberéét és az öntörvényű kozmikum emberéét, aki tudatával megérti a világot, és aki öntudatával felépíti azt a világot, amely olyan természeti adottság, akár a csillagoké: természeti, mert természete az alkotás.

Kettősségének bármelyik oldaláról megközelíthető a filozófia: Tóth Imre a tudat világát kutatja. Az öntörvényű világot. Azt, amelyben a szellem önmagát alkotó öntudatra ébred. Művének* tárgya: az alkotó szellem vagy az alkotás fenomenológiája, a szellem önalkotásának leírása.

Előzetes a műről

Es mert Tóth Imre az *Akhilleuszban* valóban alkotó módon képes a szellem fenomenológiájához közeledni, az alkotás fenomenológiájában saját gondolkodásának fenomenológiáját is adja. Ám a szubjektum nem bújhat ki önmagából, még akkor sem, ha önmaga mozgását mint külsőt írja le: munkájában ezért közvetlenül is jelen van a szerző Tóth Imre. Saját egyéniségének csillogása bevonja az elvont tárgyat, szellemessége, hasonlatai, aforisztikus paradoxonjai révén ő maga is minduntalan előbukkan a súlyos gondolati anyag mögül.

* Tóth Imre: *Achille — paradoxele eleate in fenomenologia spiritului*. Editura științifică. București, 1969.

Esszévé varázsolja — több mint ötödfélszáz lapon — a szellem legrangosabb funkciójának — önteremtésének — leírását, és mert — mint mondtuk —, ez a leírás éppen újdonságánál fogva maga is alkotás, a szerző önteremtése, Tóth Imre egy kicsit esszévé változtatja magát az alkotást is. Esszévé válik írása már tagolásának belső lüktetésével is. A téma körül dúsan, barokkosan burjánzik a variációk tengere: funkciójuk az, hogy a logikai fővonalat kialakítsák: szigorú rendjük van hát, mert létezésüket csak ez a funkció igazolja.

Ez a belső lüktetés a szellem játékosságát idézi: az esszéhangulat megteremtésében szerepet kap a gondolat öröme, sokszor pajkos játszadozása önmaga megértésének láttán. A gondolat itt érzéssé válik, hangulattá lesz, az absztrakciók komor világát az örömbbe oldódott világ fénye oldja emberközeliévé.

Tóth Imre esszét írt a szellem fenomenológiájáról, de nem könnyű, az agyakba önmagától belemászó írást: esszéje gondolkodó olvasva-tanulmányozást követel. Birtokba kell venni logikájának vonalát, hogy gazdagsága feltáruljon: a szellemi erőfeszítés esszéje ez. De vajon a szellem nem tesz-e mindig hallatlan erőfeszítést, nem tesz örökké erőszakot önmaga csapongó lebegésén, amikor birtokba veszi saját magát?

Ebben a munkában a szellem a geometriában vizsgálja önmagát: ez az az ürügy, amely lehetővé teszi számára az önmegragadást egy konkrét tartalomban. Ürügy a geometria Tóth Imre munkájában? Nemcsak az: számára a geometria, illetve a matematika az a sajátos tudomány, amelyben az alkotás a maga tisztaságában mutatkozik meg, akár a filozófiában vagy a művészetben. Csakhogy a geometria, illetve a matematika szelleme önmagát csak a matematika belső logikájaként képes felfogni, a fenomenológiai leírást, az értékelést kénytelen áthárítani a filozófiára.

Ebből fakad a munka kettős vonalvezetése és persze az a szellemi izgalom is, amit a matematika belső logikája és a filozófia logikája, a szimbólum és a szó öntörvényűsége közötti feszültség okoz. A matematika tiltakozik a szóba foglálás ellen, és belső lényét védelmezve minduntalan visszaroohan a szimbólum logikájához, a filozófia pedig szintén a tisztaság nevében igyekszik megszabadulni attól a tartalomtól, amely mint matematika húzza vissza az elvont spekuláció régióiból.

A mű mégis filozófiai jellegű marad, mert a matematikát a filozófia értelmezi, és közben önmagát mint filozófiai alkotást, mint spekulációt veszi tudomásul. Saját tartalmát matematikaként is mint filozófiát ragadja meg: számára ez maga a konkrét (szimbólumaiban a matematika konkrét) spekuláció, vagyis saját tartalma, ami más mint ő, mégis benne van. A matematika azonban eltorzítaná a filozófiát, ha tartalomként egyedül mint a filozófia ellentéte mutatkozna meg: ezért kénytelen alávetni magát még egy „megalázó“ viszonynak: a művészi alkotást mint saját ellentétét kell feltételeznie.

Így világra jött az a hármasság, amely Tóth számára magának az alkotásnak, az új létrehozásának jellegzetes területe. A matematika: absztraktumok születése; a művészet: érzelmek születése és a filozófia: a születés öntudatra ébredése. De az öntudatra ébredés konkrét formában végbemegy külön-külön is mindhárom területen, a matematika, a művészet és a filozófia önmagában is hármas tagozódású alkotási folyamatot tartalmaz: a kezdetet mint a lét állapotát, a tagadást mint a nem-létét, és végül a szintézisét, a harmadikét, az öntudatos létezését.

Ha az öntudatra ébredés mindháromban külön-külön is lejátszódik, akkor a filozófia (mint alkotás) nem spontán, hanem már öntudatra ébredt tartalomként hordozza a matematikát és művészetet. A filozófia tehát az alkotásnak nemcsak

egyik formája, hanem az alkotás szintézise is: a spekuláció spekulációja is. A filozófia mint sajátos alkotásforma kiterjeszkedés a létről a nemlétre, a végesről a végtelenre — és a kiterjeszkedés tudomásulvétele, a kiterjeszkedés öntudata.

De a filozófia mint a spekuláció (matematika, művészet) spekulációja — maga az *Öntudat, a Harmadik*. E szerepének konkrét tartalma a matematika és a művészet. Konkrét, mert az alkotás önmagát nézve absztrakt folyamat, teremtés, új világ önnemzése, de a filozófia szemszögéből konkrét folyamat, filozófiai tartalmak genezise.

A születés bonctana

Tóth Imre a genezis fenomenológiáját fogalmazza meg, és szaknyelvében, módszerében igen közel jut Hegelhez, a nagy genetikushoz. Ez a közelség nem jelent filozófiai azonosulást, de annak elismerését feltétlenül, hogy Hegel volt az a gondolkodó, aki a szellem önmozgását saját korában a legmesszebbre tudta követni, és annak is, hogy az önmagát vizsgáló szellemet szintén ő tanította meg beszélni — saját filozófiájában. A terminológiai és módszertani (dialektika) közeledés mögött azonban a hegeli filozófiától gyökeresen eltérő tartalmakat fedezünk fel. Tóth ugyanis az elsődleges tudattartalmakat az objektív valóság képének fogja fel — szemben Hegellel. De Hegel vulgáris bírálóival szemben nem hajlandó mechanikus objektum—szubjektum ellentétre visszavezetni a filozófiát.

Ha már létrejött a szellem, ha már kigyöngyözte őt önmagából a világ, akkor joga van teremtő erőként, természeti erőként tevékenykedni, joga van alkotni, sőt éppen ez igazolja, ez teszi Szellemmé: a nem alkotó szellem nem szellem, a meghalt gondolat nem gondolat, a nem létező eszme nem létezik. A szellem, akár a vulkán, önmagából szakad ki, és csak addig vulkán, amíg működik: azután nincs többé: halott.

A szellem megteremti önmaga tárgyát, és megszünteti a világ dualizmusát: mint alkotás visszavezeti magát az egyetlen létezőre: az anyagra, a természetre. Csak mint szemlélet, mint kérdésés duális a világ: mint alkotás a világ egységes és egyetlen. A szellem mint alkotás megszüntetve-megtartja a szubjektumot: a létre vezet vissza, hogy mint a lét speciális esetét fogja fel.

Az alkotás sajátos problémáit Tóth Imre már jó néhány éve tanulmányozza, de ezek a tanulmányok most új fényben mutatkoznak: kiderül róluk, hogy csak előkészítik a gondolat nekilendülését az *alkotást mint alkotást* tárgyaló mű felé. A gondolat előbb becserkésszi magamagát, előbb végigjárja saját alkalmazásainak útját, hogy minden lépésével tovább taszítsa magát, mert csak tisztán pillanthatja meg önmagát, sajátosságát, amely a természet részévé teszi, megkülönböztetve őt minden mástól, ami nem Szellem.

Kitűnőt adott szerzőnk ezeken az utakon is: nem véletlenül. Hiszen már alkalmazta azt az általános elméleti eredményt, amelyet eddig meg sem fogalmazott. Hipotézisként ez a kiindulópontja a nemzetközi szakkörökben is ismert *Das Parallelproblem im Corpus Aristotelicum* (Springer-Verlag, Berlin—Heidelberg—New York, 1967) című munkájának is. Ez a hipotézis tulajdonképpen az *Akhilleuszban* megfogalmazott filozófiai elmélet alkalmazása matematika-történeti tudományos kutatásainak értelmezésére. (Erről lásd bővebben az *Utunk* január 10-i számában közölt interjút.)

Tóthnál — de általában minden esetben — előbb van az elmélet s csak utána a hipotézis, mint egy adott tárgyhoz tapadó elmélet. A hipotézisben a spekuláció ráföndök a tudományra, hogy új elméleti indítékot nyújtson neki. Az elmélet, miután kilökte magából a hipotézist, gyakran önmagát elemésztő időkig várja a hipo-

tézis beigazolását, ezzel önigazolását, anélkül, hogy magát megfogalmazhatná. Tóthnál szerencsére azonnal igazolódott a hipotézis, és ezzel rávette az elméletet önmaga megfogalmazására. Ez az elmélet, az alkotás struktúrájának leírása az *Akhilleusz*.

Szerkezet I.

A mű belső szerkezete követi a Szellem szerkezetét: tehát három fő részből áll. Az elsőben (*A paradoxon az Akhilleusz-apóriában*) a szellem megpillantja önmagát és a világot, és tudomásul veszi, hogy ő más, mint a világ: ha a világhoz méri magát, és szembenéz helyzetével, akkor kénytelen észrevenni saját tudathasadását. A tudat, mint Akhilleusz, szalad a teknősbéka után, és tisztában van azzal, hogy noha teste minden bizonynyal utoléri a teknőcöt, ugyanő mint ráció hiába üldözi, előnyét behozni képtelen.

Zenón (i. e. V. század), az eieai bölcselel vetette fel először azt a kínzó tényt, hogy a szellem képes logikusan végiggondolni olyasmit is, ami nem egyezik meg az érzéki tapasztalattal, vagyis azt, ami a gondolat világát a tapasztalattal ellentétben önálló világgá teszi. A tapasztalat logikája (a külső hatások logikája) és a gondolat logikája közötti ellentmondást Zenón apóriái (apória = ugyanarra a tárgyra vonatkozó kétfajta logika egymást kizáró ellentéte) leírják, példákban szemléltetik (lásd Akhilleusz és a teknősbéka) a szellem tehetetlenségét, amelyet emiatt önmagával szemben érez a két, egymást kizáró logika láttán.

Tóth Imre ezt a tehetetlenség-érzést a szellemi mazochizmusig fokozza, amikor elszántan végigmatematizálja az apória megoldásának lehetőségeit, és kimutatja, hogy minden megoldási kísérlet — zsákutcába vezet. Ebben a megállapításban van azonban fölénye az eddigi szakirodalommal szemben, amely mindig abból indult ki, hogy lennie *kell* egy megoldásnak, és éppen ezért az apória egy áldialektikus ellentmondást fejez csak ki. Jellemző erre *A filozófia története* című összefoglaló igényű szakmunka álláspontja: „Zenón ott követi el a főhibát ebben az érvelésben, hogy abszolútnak tekinti a mozgás szaggatottságát, és nem vesz tudomást annak folytonosságáról“ (Budapest, 1959. I. 78). Vagyis a paradoxon csak látszat, az apóriának megoldása van. Tóth kimutatja, hogy ilyen megoldás nincs, mert elvileg lehetetlen.

A megoldási kísérletek csődje abból fakad Tóth szerint, hogy a paradoxon nem a valóságban, az elsődleges, külső világban létezik, hanem gondolatbeli noetikusság leírása a végtelenbe futó gondolat dilemmájának. A végtelen világot a véges világ megismerésében közelíti meg a tudomány, de ha a megismerő ész (ráció) önmaga csak véges, ha csak egyszerű reflexió, akkor képtelenek vagyunk felfogni a világ végtelenségét.

Kell lennie — ez a Tóth Imre-i spekuláció lényege — egy olyan sajátosságnak, amely a végesbe zárt rációt a végtelenbe engedi kinyúlni, ami fellazítja a végtelenbe vágyó ráció szűk falait. Ez a sajátosság: a ráció önalkotása, az eredmény pedig az emberi intellektus. Akhilleusz és a teknősbéka versenye a végesség tudomásulvételét fejezi ki úgy, hogy közben, a végesen belül feltűnik a nagy ismeretlen: a végtelen árnyéka. A végesben fekvő ponthoz való szakadatlan közelítésben ugyanis a végtelen sorozatból álló folyamat csak akkor állapodhat meg egy végpontban, ha elfogadjuk egy határérték létezését, és ezt a végesben fekvő határértéket azonosítjuk magával az aktuálisan végtelen folyamattal. Ha megszüntetjük a végnélküliséget.

A végnélküliség megszüntetése: a verseny megszüntetése. De ha nincs verseny: akkor nincs végtelen. Akkor csak véges van, akkor a ráció csak a tapasztalatok révén képes találkozni a világgal, akkor a ráció meghamisítja a világot, mert a világ objektíve, tapasztalataink ellenére végtelen. És mi tudjuk, hogy végtelen: mert

létrehozzuk saját rációink végtelenségét az alkotás aktusában. Ha nem tennők ezt, akkor nem volnánk emberek: az emberi megismerés nemcsak fényképezés, hanem a tudat önteremtése is: új világ létrehozása, egy önálló belső mechanizmus működése.

De a végtelenbe történő kifutás egyedüli értelme a végesnek mint a végtelen megnyilvánulásának a megragadása: ehhez vagyunk kötve, életünk a végeshez van láncolva, lehetőségünk csupán annyi, hogy a végeshez rendeljünk valamit, ami nem volt, amivel így magunk is a végtelen építőivé válunk. Ezért lezárjuk a végest, beburkoljuk a végest: elfogadjuk, hogy Akhilleusz utoléri a teknőcöt, egy sűrűsödési pontot feltételezünk a végnélküli sorozat nem létező végén. Tóth Imre ebben a non-pontban ragadja meg a teremtés kezdetét és elfogadásában a paradoxon beteljesedését. Mert elfogadtuk már azt is, hogy Akhilleusz hiába szalad a teknőc után, s most az ellenkezőjét is: reménységet ébresztettünk a versenyzőben, hogy egy nemlétező pontban utoléri versenytársát. Elhagytuk a végest, és felnyitottuk a végtelent, s a két ellentmondó állítást igaznak fogadtuk el. Íme a paradoxon.

Szerkezet II.

A második részben (*Az apória különböző megjelenési formái*) Tóth Imre azt bizonyítja, hogy a paradoxon nem pusztán Zenón bűvészműtávjánya, hanem jelen van mindenütt a matematikában, s ami talán még fontosabb, azért van jelen, mert a matematika a szellem általános tulajdonságát híven kifejező területe a gondolkodásnak. A matematika ugyanis nem természettudomány (ha történelme ezt a látszatot keltheti is), hanem a szellem olyan megnyilvánulása, amelyben ez szembeállkozik saját alkotási lehetőségeinek és módjainak problémáival. A számvilágban a szellem saját maga konkrét modelljét érzékelheti.

Mert a szellem érzékel: a gondolat érzékel: önmaga belső tárgyát érzékien mint szubjektum közelíti meg. Mint szubjektum a szellem azt tapasztalja, hogy a Semmi is valami, a Semmi maga a határ, amely nemcsak lezárja a gondolat egyik területét, hanem egy új birodalmat is jelez: az előbbihez kapcsolódó új világot, amelynek kezdetben nincs is más tulajdonsága, mint a lét birodalmának tagadása: ő a nem-lét.

A nem-lét a tudatban születik és valami gyökeresen újat jelent a világban. Tóth így írja le szerepét: „Az új létrehozásának legradikálisabb és abszolút módja azonban az, amely a fogalom tartalmát támadja, annak egyik adott jegyét az ellentétes jegggyel helyettesíti. Az így megjelenő fogalom mindig valami *tényleges* újat jelent a régivel szemben: az új nem tartalmazza a régít sem a különleges eset, sem az alkotóelem, sem a rejtettség formájában. Az új fogalom a régihez képest tökéletesen idegen, és a régi világához és öntudatához viszonyítva az új maga a nemlétező, a lehetetlen és az abszurd“ (222).

Az új, a nem-lét létrehozása a szellem spontán tevékenysége, de a szellemnek saját tudatára kell ébrednie ahhoz, hogy megértse önmagát: mert noha tudatában van önmagának, rá kell ébrednie belső folyamatainak lényegére: a szellem, amely csak tudja, de nem ismeri magát — spontán, természeti folyamatként működő erő. Csak magában létezik, de nem magáért. Az öntudatra ébredés pillanata a szellem életét két korszakra osztja: etikailag a boldogtalanság és boldogság korára, ismeretelméletileg a külső világ megismerésének és a belső természet (Hegel szerint — és ezt az álláspontot Tóth Imre is elfogadja — a megismerés harmadik fázisa az új létrehozása, az alkotás öntudatra ébredése) öntudatra ébredésének szakaszaira; lételméletileg pedig a természeti erőként működő szellem belső objektumának spontán, majd a szubjektumhoz mint öntudathoz kapcsolódó létezésének mozzanatára.

Tóth Imre könyvének harmadik (terjedelemben, súlyban, szintetikus erőben is legjelentősebb) része (*Az öntudat mint paradoxon*) az öntudat logikai szerkezetét írja le. A lét és nem-lét egymást kizáró formális logikája, a két egymásnak feszülő ellenséges terület, az egymással összeférhetetlen, de egymás nélkül sem létező két tartomány találkozik a Harmadikkal, aki képes elviselni és bölcsen tudomásul venni a kibékíthetetlen ellentétet anélkül, hogy bármelyiket ki öhajtaná kiszöbölni önmagából. Az öntudatban egyesül a lét és a nem-lét. A nem-lét így polgárjogot nyer, értékben a lét elé küzdi magát, mert anti-világa nemcsak önálló világ, de a lét világának tagadása is. Csak a lét tagadásaként jöhetett világra, de ereje, több-volta éppen ezzel a tagadással valósul meg. Ha már helyet kapott az öntudatban.

Szintézis nélkül a nem-lét, az új, a lét tagadása — merő abszurdum, mutatvány: a Harmadikban viszont az antitézis, a nem-lét a létnél, a tézisznél többé válik; tagadó ereje olyan tartalom, amellyel a lét nem rendelkezik. Ami a léthez képest csak negatív volt, a szintézisben pozitívvá válik, diffúz logikája szigorú rendbe szerveződik, s akár a lét logikája — önállóan megáll, szemben az önmagát kizárólagosnak tekintő léttel. De a nem-lét létezése nem külsődleges, hanem maga a tudat, az önteremtés jelentkezik benne.

Tóth Imre könyvének harmadik része a tudat roppant bonyolult rétegeinek kölcsönviszonyát, egymásbajátságát, hely- és szerepcseréjét kívánja leírni. Mégis, ha jellemezni kell ezt a szintetikus szakaszt, talán nem tévedünk, ha benne a szerző találkozását látjuk a filozófia egyik legvitatottabb kérdésével: a végtelen problémájával. Tóth Imre megvívja harcát a végtelennel, őt is megkíséríti a megragadhatatlan: s győzelme — ha ilyesméről a végtelennel kapcsolatban egyáltalán illik beszélni — abban van, hogy leírja a végtelen genezisének egyik vonatkozását: az alkotást mint nyitottságot, mint a végtelen felé nyíló kaput.

Találkozás a végtelennel

A szellem azzal, hogy teremt, hogy a nem-létből varázsol létet, tulajdonképpen a végtelent kísérli megragadni: a tudat egyetlen ugrással létrehozza addigi tartalmának ellenpólusát (nem ellentétét: a nem-lét, a non-A nem a lét vagy az A ellentéte: ha így volna, akkor kizárnák egymást, csak az egyik volna igaz, csak az egyik volna jó!), és befog valamit a végtelenből. Azt, amit ő csinál. A végtelen nem a meglevő dolgok summája, hanem maga a genezis, a születés, az alkotás.

És itt nemcsak a régi minőségéből az újba való szakadatlan átmenet Hegel által „jó végtelennek“ nevezett folyamataról van szó: Tóth felfogásában a végtelen a non-A genezise: az új mint tagadás, mint teremtés. Ha Hegelnél a hangsúly a folyamatosságon van (az átmenetek folyamatosságán), akkor Tóthnál a megszakíttóságon, a tagadáson. A végtelent ott a minőségi átmenetek nemzik, itt a végtelen önmagát nemzi azzal, hogy a semmiből teremt új világot. Az átmenet eredménye ott a megőrizve-meghaladás, itt a megtagadva-meghaladás. Ott a végtelen mindig egy lépés előre, a véges végén ismét egy véges és ismét egy véges — itt a végtelen mindig ugrás a nem-létbe, vagy a nem-lét ugrása a létbe. Hegel dialektikája: az A, a lét („A tiszta lét a kezdet“, írja *A filozófiai tudományok enciklopédiájának alapvonalai* című munkájában. Budapest, 1950. 145) filozófiája. Tóth Imre felfogása a non-A filozófiája: a szellem struktúrájaként értelmezett új: a szellem mint teremtés teremt, és ezért nemcsak része egy külsőként meglevő objektív végtelennek, hanem maga is alkotja a végtelent.

Tóth Imre nem feszegeti a lét és a tudat viszonyának kérdését — általában: materialista tartása azonban kézenfekvő. Mégis ennek a szellem önmozgásához képest másodlagos (a szellem létrejöttének vonatkozásában viszont döntő) problémának a háttérben tartása a könyv egyik-másik helyén hiányérzetet kelthet. Nem abban az értelemben persze, hogy egy „ars-philosophica“-ban vallania kellene arról, ami kiderül anélkül is, nevezetesen materializmusáról, a lét elsődlegességének elfogadásáról. Talán arról beszél keveset, ami ebben az elsődlegességben a tudat önmozgásának beindítója, az önmozgás motorjának első indítéka. Miért képes a szellem a nem-létet létté tenni: mert képes, és ezt épp Tóth mutatja ki. Mi készíti a nagy mutatóvályra, önmaga tudomásulvételére, öntudatra ébredésre, mert képes erre is, és ezt is Tóth Imre mutatja ki.

Miért lendül a megértés rációja az öntudatos lét intellektusa felé? Az ember tulajdonképpen egy alapvető tévedéssel lép az öntudat útjára. Ezt a tévedést korai léte, illetve létének hiányai, primitivitása határozhatta meg: az ember megkülönböztette magát a természettől, észrevette: ő más, mint a természet, de e különbség forrása szerinte éppen az, ami hiányzik a természetből, és benne megvan, vagyis tudata. Ebben van alapvető tévedése: mert tudata az, ami a leginkább természeti erővé teszi, ha a természetet a spontán alkotás, de az alkotás világaként értelmezzük. A tévedés azután általános formában a tudat piedesztálra emelésében mutatkozott meg, szemben a léttel, majd a tudat önvizsgálatában, vagyis saját struktúrájának tudomásulvételében és ennek szembehelyezésében a lét struktúrájával. A léttel szembehelyezett tudat már megindul saját pályáján, van már motorja, igaz, hogy negatív, de van: annak tudata, hogy ő más. Nem a lét.

Összefoglalás és finálé

Ezután lezajlik a Tóth Imre leírta isteni színjáték: a lét most már a tudatban kénytelen tudomásul venni a nem-létet, kénytelen *kétkedni* önmaga igazságában és a nem-lét hamis voltában, mert a nem-létnek is léte van, megtörtént a kettéhasadás, a szkizofrénia, megszületett a paradoxon. És ez a megkettőződés egyben megháromszorozódás, amit szerzőnk egy levelében, amelyben Anabázist ír könyvéhez, így jellemez: „az *En-Atya* és a *Másik-En*, az *En* mint *Fiú*, miután egymás mellé kerültek, felismerik, hogy mindketten ugyanannak a *Harmadiknak*, magának a *Szellemnek* a kebelébe ágyazva léteznek; és ez a szellem is egy *En*, ez én vagyok, a szerző, aki az *Atyát* és a *Fiút* mint olyat, rajtuk kívülről tudom, én vagyok az ő szerzőjük, én vagyok az ő tudójuk, és én vagyok egyben mindkettő, és bennem van jelen a kettőjük ellentéte maga is. Ebben a fent vázolt sémában nyilvánul meg a szellem önmozgása, az, ahogyan önerejéből, önmagában és önmaga által meghaladja önmagát. Ez nem más, mint a szellem szabadságának gyakorlása; a matematika és a művészet úgy jelenik meg — többek között —, mint a szellem szabadságának gyakorlótere. A szellem önkifejtésének utolsó stádiuma ez: a boldogtalan tudatot felváltja a szabadság tudata és a szellemben a szabadság tudata annak immár realitását is jelenti. Ezzel vége a tragédiának, és mint minden komoly és komor tragédia, ez is happy enddel végződik.“

A termékeny spekuláció igen fontos állomásának látjuk Tóth Imre könyvét. A „spekuláció“ jelzöt — gondoljuk — Tóth is elfogadja, hiszen ő maga így ír a gép és a szellem viszonyáról: „A gépből hiányzik a paradoxon. Lényegénél fogva csak az ember paradoxális lény. A gép az ész diktálta szükségszerűségnek megfelelően működik. Csak a szellem szegül szembe a ráció szükségszerűségével és törvényeivel. A gép az automatizmus kényszere. Csak a szellem autonóm és szabad.

A gép logisztika. A szellem spekuláció. A gép számol és következtet. A szellem önmagát vizsgálja saját tükrében, és ez a *speculum* maga a spekuláció, az öntudat. A gép — steril. Csak a szellem termékeny, mert tagadni képes, csak az önmagában elmerülő szellem képes elgondolni az aktuális végtelent, csak az ember képes az alkotásra“ (430).

Tóth Imre könyve két vonatkozásban is jelentős filozófiai tett: rendkívüli telítettsége, gazdagsága révén egyrészt a már elfogadott, gyakran véglegesnek tűnő filozófiatörténeti, esztétikai és a filozófiai gondolat struktúrájával kapcsolatos megállapítások árnyalását — kritikai átfogalmazását, nemegyszer gyökeres felújítását — teszi lehetővé; másrészt azt a ki nem mondott, de mégis elfogadott provinciális babonát cáfolja, amely a teóriát, a filozófiai gondolatot szembeállítja a valóságismerettel, és a tények nevében ítélkezik az önmagát vizsgáló szellem felett. Amikor Tóth Imre az idea-tanról, az arisztotelészi filozófiának az etika és matematika viszonyáról kialakított álláspontjáról, Fichte és Hegel filozófiájának eddig kevésbé végiggondolt oldalairól mond újat, akkor azt is bizonyítja, hogy egyetemesre törekedni lehet és kell is, mert a kell-t és a lehet-et értelmezni végtelenen önmagunkba rekedve nem lehet. A magyar olvasó számára az *Akhilleusz*nak fontos művelődéstörténeti vonatkozása is van: szegényes filozófiai irodalmunkban a monográfia-igényt szinte megfogalmazni sem lehetett: Erdélyi kezdeményezései az újabb filozófiai gondolkodás gazdagítására majdhogynem visszhangtalanok maradtak. És most Tóth Imre egy izig-vérig önálló marxista filozófiai monográfiát nyújt át az elméletre éhes, bár specifikus elméleti-filozófiai éhségét esetleg nem is érző olvasónak.

Ha Tóth Imre minden eddigi jelentős írása tulajdonképpen alkalmazása általános teóriájának, akkor azok úgy viszonyulnak e művéhez, ahogy a tudat két állapota — a magában való és a magáért való — viszonylik egymáshoz: az előbbi ugyan az utóbbi feltétele, de az utóbbi az előbbi öntudata. Mikor ezt az öntudatot mint az *alkotás* öntudatát vizsgálja, akkor nyilván saját szellemét is leírja, vagyis sajátos módon megírja saját aktuális szellemének memoárját. Csakhogy ez a memoár — antimemoár, mert nem a szerző történetiségét, hanem logikájának struktúráját látatja.

De ha antimemoár — mégis önleleplezés: nem csodálkoznánk, ha a szerző — aki matematikai-filozófiai formációjú gondolkodó — még enyhén restelné is azt a művét, amelyben a matematikai-filozófiai elvont szigorúság mögött ott van saját emotív-affektív lénye, a tagadhatatlanul személyes én is: miközben a gondolat a végtelen felé hajlik, magára vesz valamit a szerző személyes énjéből: a végtelennel viaskodni büntetlenül nem lehet.

Várjuk a magyar nyelvű *Akhilleusz*-t.

